

EL VOLAPÜK A ESPANYA

Roberto Garvía¹

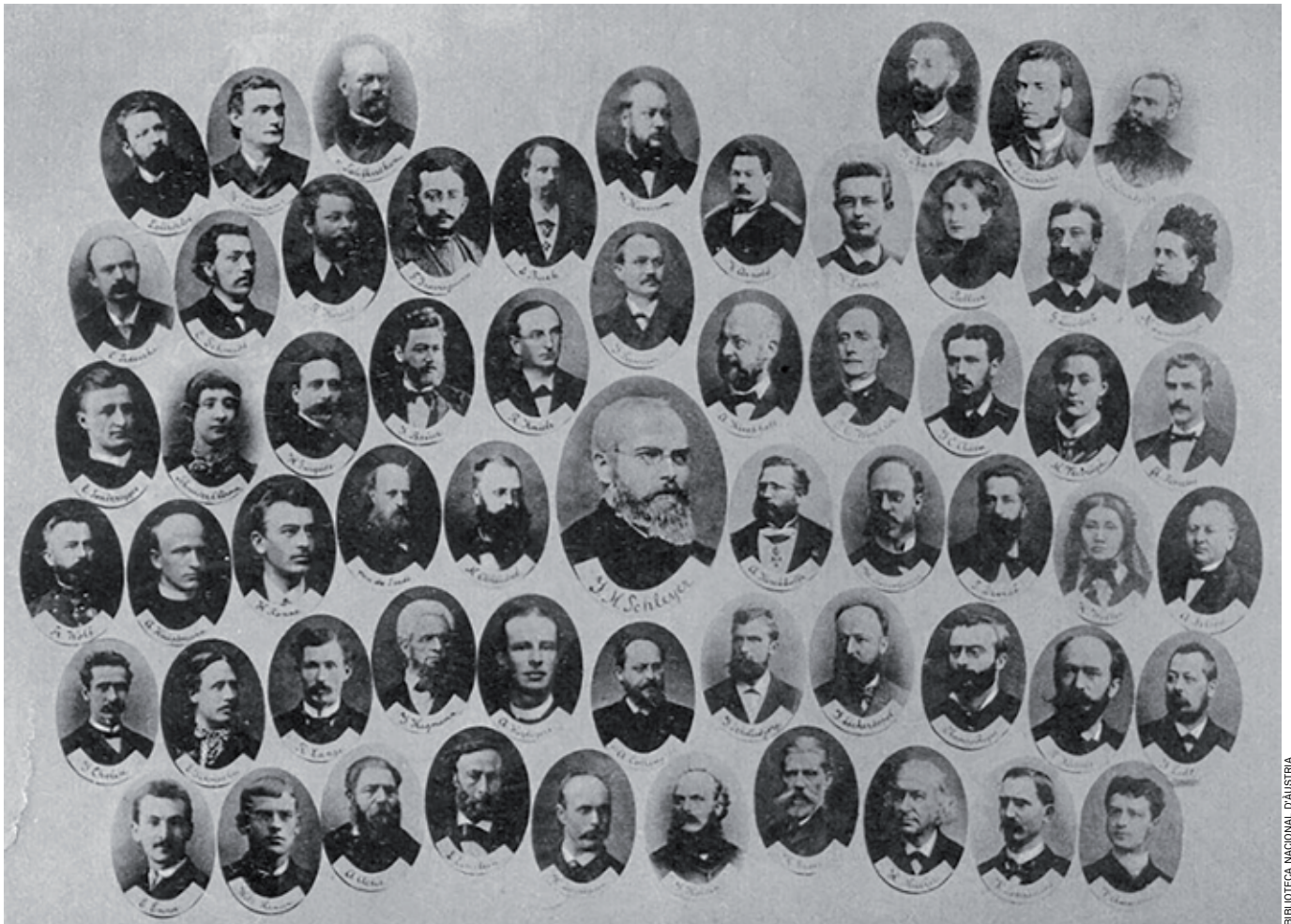
Johann Martin Schleyer (1831-1912)

¹ **Roberto Garvía** és professor del departament de Ciències Socials de la Universitat Carles III de Madrid (UC3M). Llicenciat en Filosofia i Sociologia, les seves recerques se centren en la sociologia econòmica i de les organitzacions, a més de qüestions de llengua i societat. És l'autor d'un llibre sobre llengües planificades titulat: *Esperanto and Its Rivals* (Penn University Press, 2015).

Traducció d'Alfons Tur

A la primavera de 1879, en una nit d'insomni, Johann Martin Schleyer, un sacerdot catòlic alemany, tingué una revelació extraordinària. Aquella nit, fruit d'una inspiració divina, tal com deixà reflectit als seus diaris, concebé les característiques bàsiques d'un llenguatge universal. I un any més tard publicà el primer manual de volapük, que és com anomenà aquest nou idioma.² Quan publicà la primera gramàtica del volapük, no pensava en els problemes que presentava la globalització en termes de comunicació internacional. Senzillament, inventà un idioma artificial a partir d'un alfabet fonètic universal, també de creació seva, i deixà per als seus deixebles la tasca d'esbrinar els problemes per als quals aquell nou idioma era la solució. Tot i que el volapük no era gaire intuïtiu —massa aglutinatiu per al gust de molts—, aviat esdevingué molt popular. Nou anys després de la publicació de la primera gramàtica, ja es publicaven quinze periòdics en volapük i hi havia més de 250 clubs de volapük arreu del món. El volapük es començà a ensenyar en algunes escoles de comerç, fet que donà lloc a una nova professió: el volapükatidel o

² Johann Martin Schleyer, *Volapük. Die Weltsprache. Entwurf einer Universalsprache für alle Gebildete der ganzen Welt*. Editat per Reinhard Haupenthal (Hildesheim: Olms [1880] 1982). «Volapük» és un mot compost de vol-a-pük, on «vol» ve de «Volk», «a» és el genitiu i «pük», la transliteració fonètica de «speak». Així doncs, volapük significa l'«idioma de tothom» o «idioma universal».

BIBLIOTECA NACIONAL D'ÀUSTRIA

Membres de l'Acadèmia de Volapük al voltant de 1887. Al bell mig hi apareix Schleyer. Iparraguirre és el quart per l'esquerra de la segona fila superior.

professor de volapük.³ Però si l'ascens fou ràpid, més encara ho fou el declivi: cap a l'any 1900 el volapük era pràcticament mort.

El responsable de la mort del volapük no fou sinó Schleyer mateix. Poc després del tercer congrés internacional de volapük, celebrat a París el 1889, i dividit en dos camps, el dels reformistes, liderat pel francès Auguste Kerckhoffs, i el dels conservadors, amb Schleyer al capdavant, el moviment volapükista pràcticament desaparegué de l'escena. Schleyer, un catòlic ultramuntà de mentalitat molt

autoritària, no permeté mai que els seus deixebles li indiquessin les reformes que hauria calgut fer per simplificar l'idioma, que considerava la seva propietat intel·lectual. Mort el volapük, l'esperanto (creat l'any 1887) el reemplaçà amb molt més èxit: era un idioma molt més intuïtiu i fàcil d'aprendre, i el creador mai no el reclamà com a propietat seva.⁴

Sobre l'esperanto a Espanya tenim molt bones investigacions; sobre el volapük, cap ni una. Aquestes línies són tan sols una primera aproximació al moviment volapükista a Espanya. Com es veurà

3 Per a dades de l'expansió internacional del volapük, vegeu Rupert Kniele, *Das erste Jahrzehnt der Weltsprache Volapük*, editat per Reinhard Haupenthal (Saarbrücken: Iltis Verlag, 1989 [1889]).

4 Sobre Schleyer i el moviment volapükista internacional, vegeu Roberto Garvía, *Esperanto and its Rivals* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015), p. 21-56.

”

Mort el volapük, l'esperanto el reemplaçà amb molt més èxit: era un idioma molt més intuïtiu i fàcil d'aprendre, i el creador mai no el reclamà com a propietat seva

més endavant, el moviment fou rebut de manera particularment hostil per l'opinió pública, possiblement com a reacció al fracàs estrepitós de l'antecessora, la llengua universal del sacerdot espanyol Sotos Ochando, curiosament la primera llengua planificada sostinguda per un moviment social. Si amb la llengua universal la premsa s'hi abocà a favor per raons patriòtiques, amb el volapük semblava que havia après la lliçó i no volia cometre el mateix error.⁵ Darrere el volapük vingué l'esperanto. Durant la breu història del volapük a Espanya, els seus seguidors havien estat objecte constant de burles, i amb el fracàs del moviment molts se sentien amargats i ressentits. Tot i això, alguns mantingueren els ideals i, de fet, figuraren de manera destacada entre els iniciadors de l'esperantisme a Espanya.

PRIMERES PASSES

El primer article que esmentà de manera relativament favorable el volapük el signà Wanderer, pseudònim del periodista Manuel Alhama Montes, que havia tingut una certa anomenada en el món periodístic informant sobre avenços científics i llocs exòtics. El to positiu de Manuel Alhama possiblement inspirà el catedràtic de Medicina barceloní José de Letamendi (1828-1899), aleshores professor a la Universitat de Madrid. A més de metge, Letamendi era un filòsof aficionat, poeta, músic i periodista ocasional; un geni per a uns i un impostor per a uns altres: «un misticador audaç, amb aquell rerefons aparatós i poca-solta dels mediterranis», segons el seu antic alumne Pio Baroja.⁶

Poc després d'aconseguir-ne un manual, Letamendi estudià l'idioma i s'envoltà d'un petit nucli de seguidors. Llavors impartí una conferència al Círculo Filológico de Madrid, en la qual presentà el nou idioma com a instrument de pau i fraternitat universal. Per a Letamendi, la invenció del volapük «obeeix a una necessitat històrica [...] cridada a aconseguir la unió i la salvació del gènere humà davant el perill de la destrucció amb què l'amenaça el dret de la força».⁷

Que el volapük tingués com a màxim defensor a Espanya una figura tan histriònica com Letamendi no hi ajudà gaire. Convertit en una excusa per atacar un cop més a Letamendi, el volapük esdevingué objecte de burles a la premsa; un idioma, en paraules de José Ortega –pare del filòsof– que només podia servir per mantenir el «diàleg que sostenen un savi de la terra [Letamendi] i alguns mofetes de Mart».⁸

Però ni el ridícul ni la incredulitat desanimaren al petit grup de volapükistes que havia reunit Letamendi. Immediatament després de la conferència al Círculo Filológico de Madrid, el farmacèutic i professor de francès de l'institut de Guadalajara Francisco Fernández Iparraguirre (1852-1889) organitzà un curs de volapük de cinc setmanes. Iparraguirre era la persona més adient per ensenyar l'idioma. Havia mostrat interès pel volapük amb motiu de la seva participació en el VI Congrés Internacional de Farmacologia, que tingué lloc a Brussel·les el 1885, i es convertí en un volapükista convençut quan, en tornar a Espanya, decidí reunir-se amb el líder dels reformistes, el francès Auguste Kerckhoffs, a París, on pogué comprovar la bona salut del moviment a França.⁹

Al principi del desembre de 1885, es constituí el primer Club Volapükista d'Espanya, amb Letamendi com a president i Iparraguirre com a secretari. El gener de 1886, el Club Volapükista de Madrid llançà el mensual *El Volapük*, un avançat a la premsa internacional volapükista. En aquell moment, i en haver complert la missió, el dispers i hiperactiu Letamendi ja havia abandonat el moviment per buscar nous reptes intel·lectuals.

Ni la creació del Club Volapükista de Madrid ni el llançament d'*El Volapük* modificaren el to crític i burleta de la premsa. Ortega y Munilla redoblà les seves invectives. El volapük sembla que havia arrelat a Espanya, segons ell, perquè era el país «on les idees més extravagants troben abans ressò [quan tothom sap que] totes aquestes disquisicions [sobre un llenguatge universal] pertanyen al gènere d'aberracions que guareixen els manicomis».¹⁰

Per al magí popular, «volapük» esdevingué un epònim de cosa estranya, absurda o feridora a l'oïda. Així, per a *La Ilustración artística*, és el llenguatge de les aus migratòries «que acaben d'arribar de llurs viatges de plaer i que han après al vol el volapük, si hem de jutjar per la facilitat amb què es comuniquen».¹¹ Però també del que és insubstancial i enganyós. Així, es diu que per la Quaresma, quan els músics de carrer no poden actuar, han d'estar en dejú i viure del «volapük metafísic».¹² I, és clar, en aquesta relació no podien faltar els polítics amb el seu «volapük ministerial», el dels mots fermes que s'emporta el vent.¹³

Un any després de la creació del Club Volapükista de Madrid i de l'aparició d'*El Volapük*, el nucli del moviment es traslladà a Guadalajara. Allà s'hi

5 Sobre Sotos Ochando i el moviment de la Llengua Universal, vegeu Roberto Garvía «Sotos Ochando's language movement», *Language Problems and Language Planning*, 43 (2019), p. 325-344.

6 Pío Baroja, *El árbol de la ciencia* (Madrid: Alianza Editorial, 1980 [1911]), p. 41.

7 *El Volapük*, gener de 1886, p. 3

8 *El Imparcial*, 9 de novembre de 1885, p. 1.

9 Per a una biografia d'Iparraguirre, vegeu Juan Diges i Manuel Sagredo, *Biografías de hijos ilustres de la provincia de Guadalajara* (Guadalajara: Imp. provincial, 1989), p. 157-162.

10 *La Ilustración artística*, 22 de febrer de 1886, p. 2.

11 *La Ilustración artística*, 8 de març de 1886, p. 13.

12 *El Imparcial*, 11 de març de 1886, p. 2.

13 *El Liberal*, 3 de febrer de 1886, p. 1.

creà el Centro Volapükista Español, com a secció de l'Ateneo Científico, Literario y Artístico de Guadalajara o Ateneo Caracense, que, entre d'altres, havien creat els volapükistes Nicolás Ugarte, comandant i professor de ciències de l'acadèmia militar de Guadalajara; Tomás Escriche i Mieg (1844-1918), professor de física a l'institut de la ciutat, i Iparraguirre mateix.

Però el Centro Volapükista Español mai no fou gaire nombrós. A mitjan 1887 només tenia 104 membres. Dos anys més tard, sumaven prop de 500 persones, la majoria a Guadalajara. Després de Guadalajara, l'associació més important era la de Madrid. També es crearen clubs a Pontevedra, Santander, Toledo, Málaga i Bilbao. A diferència d'altres països, el moviment volapükista espanyol no tenia cap dona. A més a més, si atenem a l'ocupació, els professors de secundària i els professors d'idiomes hi estaven sobrerrepresentats, cosa que indica que, en la seva curta història, el moviment s'expandí a través de les xarxes socials dels membres més actius.¹⁴

EL VOLAPÜK AL PAÍS BASC I CATALUNYA

El pioner del volapük al País Basc fou el professor de física Tomás Escriche, un cop traslladat des de Guadalajara a l'institut d'ensenyament secundari de Bilbao. El professor d'anglès al mateix institut, José María Zubiria, s'afegí al moviment. Poc temps després d'aprendre l'idioma, publicà una gramàtica de volapük per a hispanoparlants i més tard assolí un lloc a l'Acadèmia Internacional de Volapük. També entre els volapükistes bilbaïns figurava Julio de Urquijo, aleshores un adolescent, i més tard un destacat polític carlí i investigador de la llengua basca. Julio de Urquijo fou cofundador de l'encara existent *Revista Internacional de Estudios Vascos*, i de la primera Eukalzaindia o Acadèmia de la Llengua Basca.

¹⁴ Dades d'extensió del moviment a Espanya, Rupert Kniele, *Das erste Jahrzehnt der Weltsprache Volapük*, editat per Reinhard Haupenthal (Saarbrücken: Iltis Verlag, 1989 [1889]), p. 97, i *El Volapük*, maig de 1887, separata.

En la seva etapa de volapükista, Urquijo publicà *Konils Volapük* (Leipzig, 1889), una col·lecció de contes a què contribuïren diversos volapükistes estrangers amb qui mantenia correspondència. Com alguns volapükistes catalans, sempre pensà que una llengua artificial i neutral, si mai s'introduís com a eina universal de comunicació, podria ajudar les llengües menys parlades, com l'èuscar, a resistir la invasió de les més extenses, com el castellà, malgrat que pocs anys més tard, quan l'esperanto havia substituït el volapük, perdé tota confiança en la viabilitat de les llengües artificials.¹⁵

Si hem de jutjar per les notícies de premsa, a Catalunya el volapük tingué una acollida més càlida que a la resta de la península. Segons anuncià *La Vanguardia*, l'octubre de 1885 (això és, poques setmanes abans que Letamendi fes la seva xerrada al Círculo Filológico de Madrid), un grup de «persones conegudes a les lletres i en les arts» havia creat una associació per a l'estudi i difusió del volapük.¹⁶ El moment era perfecte, atès que els preparatius per a l'organització de l'Exposició Universal de 1888 ja havien començat. Aviat començaren a anunciar-se cursos de volapük a Barcelona. El març de 1886, el Col·legi Galavotti, una escola de comerç, n'oferia dos cursos. Ja aleshores, Juan Costa, professor de llengües estrangeres, acabava de publicar la primera edició d'*El Volapük: novísima gramática de la lengua mercantil universal*. També en 1886, un cert A. Malevolti, professor de llengües estrangeres, publicà, amb J. Roselló Vilà com a segon autor, *Idioma universal: Curso completo de volapük*, i començà a impartir classes al Círculo de la Juventud Mercantil.¹⁷

Al marge de les escoles de comerç, el volapük també fou promogut en cercles propers al catalanisme. Així ho feren, per exemple, Antoni Riera i Villaret (1865-

¹⁵ Sobre el seu desencís amb les llengües artificials, vegeu «Ni volapük, ni esperanto. Desengaño de un volapükista bilbaíno». *La Gaceta del Norte*, 26 de novembre de 1905, p. 1.

¹⁶ *La Vanguardia*, 17 d'octubre de 1885, p. 3.

¹⁷ *La Dinastía* (Barcelona), 13 d'abril de 1886, p. 4.

Primer número d'El Volapük.

”

Si hem de jutjar per les notícies de premsa, a Catalunya el volapük tingué una acollida més càlida que a la resta de la península

”

Al marge de les escoles de comerç, el volapük també fou promogut en cercles propers al catalanisme

1931), vicepresident de la secció de Medicina del Centre Escolar Catalanista i autor del *Primer diccionario completo volapük-español y español-volapük*, i Ramón Arabía i Solanas (1850-1920), president de l'Associació Catalana d'Excursions.¹⁸ Sembla que aquesta branca del moviment volapükista publicà un setmanari de curta durada, també anomenat *El Volapük*, que no he pogut localitzar. Dels comentaris dels de Guadalajara, sembla obvi que el setmanari barceloní tenia un perfil catalanista, cosa que no era del seu grat:

A Barcelona, els entusiastes [volapükistes] han publicat alguns números del setmanari *El Volapük*, que fa temps que hem deixat de rebre. Molt ens temem que el nefand consorci del volapük amb la política, de seguida condemnat per nosaltres, hagi estat el que ha fet morir aquesta publicació, que hagués pogut prestar grans serveis a la nostra causa, que és d'humanitat, i per tant aliena completament a les opinions de partit.¹⁹

De l'associació de volapükistes que anuncià *La Vanguardia* el 1885 no en queda rastre. Sí que hi ha notícies d'intents posteriors de crear l'associació. El 1886 es succeïren diverses reunions amb aquest motiu, però totes fracassaren. En 1887, els volapükistes barcelonins convocaren una reunió «definitiva» amb el mateix propòsit, i l'any següent dues de «definitives» més, però també resultaren infructuoses.²⁰ El pessimisme que el 1888 ja havia començat a estendre's dins del moviment internacional possiblement esgotà les energies dels volapükistes catalans.

18 Sobre les activitats de Riera en la promoció del volapük a Barcelona, *La Vanguardia*, 24 d'abril de 1886, p. 5; i 26 d'abril de 1886, p. 6; i *La Dinastia* (Barcelona) 26 d'abril de 1886, p. 5.

19 *El Volapük*, octubre de 1886, p. 79.

20 *La Vanguardia*, 11 de març de 1886, p. 6; 13 de març de 1886, p. 5; 17 d'abril de 1886, p. 5; 26 d'octubre 1887, p. 2; 19 de juliol de 1888, p. 2; i 25 de juliol de 1888, p. 2.

LA FI DEL VOLAPÜK I EL COMENÇAMENT DE L'ESPERANTO

Tampoc eren gaire millors els ànims dels volapükistes de Guadalajara. Per començar, el sacerdot Francisco Calvo Garrido, que tant havia ajudat econòmicament *El Volapük* des que havia aparegut, finà el 1888. Aquell mateix any l'infatigable Iparraguirre emmalaltí greument, probablement per excés de feina. No es recuperà i morí l'any següent. Però les pitjors notícies arribaren de l'estranger, quan es feia cada cop més evident que la intransigència i l'autoritarisme de Schleyer ho podia fer anar tot en orris.

Molts es temien la desaparició del moviment, però ningú no pensà que arribaria de manera tan sobtada. Malgrat que Kerckhoffs i els reformistes havien aconseguit el control de l'Acadèmia Internacional del Volapük, els seus esforços per trobar punts en comú per reformar l'idioma no fructificaren. Els acadèmics, repartits per tot el món, treballaven per correspondència, i això demorava interminablement les discussions. Desconcertats i decebuts —perquè no tenia gaire sentit aprendre un idioma que estava en construcció—, molts volapükistes abandonaren el moviment. Molts desaparegueren simplement de l'escena, com Julio de Urquijo, dedicat a l'estudi del basc. Altres dirigiren els esforços a noves empreses, com el professor de física Escriche, abocat a la reforma de l'ortografia de l'espanyol. També llençà la tovallola el comandant Ugarte, tot i que en el seu comiat aconsellà no perdre de vista l'esperanto, «per si de cas».²¹

Més que no perdre'l de vista, alguns volapükistes esdevingueren figures clau en l'inici del moviment esperan-

tista. Per començar, després de rebre de Zamenhof diversos exemplars de la primera gramàtica de l'esperanto i repartir-lo entre altres volapükistes, Joaquín de Arce y Bodega, antic president del Club Volapükista de Madrid, i membre de l'Acadèmia Internacional del Volapük, va passar a l'esperanto.²² Per la seva part, Rodríguez Huertas, antic president del club volapükista de Màlaga, publicà el primer manual d'esperanto editat a Espanya.²³ A Múrcia, l'antic volapükista Manuel Benavente també canvià de bàndol i es dedicà en cos i ànima a popularitzar l'esperanto a la zona de Múrcia i València. I a València, el tinent de navili i antic volapükista Augusto Jiménez Loira es convertí en el primer editor de la revista *La Suno hispana* (*El Sol espanyol*) l'òrgan de premsa de la Societat Espanyola per a la Propagació de l'Esperanto, creada el 1903. En aquell any només hi havia tres grups d'esperantistes a Espanya: un a Logronyo i els altres dos a Múrcia i València. Aquests dos darrers grups, en els quals sempre figuraren antics volapükistes, foren el germen del moviment esperantista espanyol. ■

22 El seu nom figura entre els primers mil esperantistes en el directori de Zamenhof. L. L. Zahmenhof, *Adresario de la personoj kiuj ellernis la lingvon «Esperanto»* (Varsòvia: Kelter, 1889).

23 José Rodríguez Huertas, *Gramática, ejercicios y diccionario de la lingua internacional del doctor Esperanto* (Málaga: Imprenta de Manuel Cerbán, 1890).